

УДК 712.01

*ВОЛОДИМИР ХАЛАЙЦАН, кандидат
мистецтвознавства, старший викладач кафедри
образотворчого, декоративно-прикладного
мистецтва та технологій, Хмельницька гуманітарно-
педагогічна академія*

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПОБУДОВИ ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВОЇ КОМПОЗИЦІЇ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ХОДІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПАРКОВИМИ СТРУКТУРАМИ

*VOLODYMYR KHALAYTSAN, Candidate of Art History,
Senior Lecturer of the Department of Fine, Decorative and
Applied Arts and Technologies of the Khmelnytsky
Academy of Humanities and Education*

FORMATION OF THE SKILLS OF BUILDING VOLUME-SPATIAL COMPOSITION IN FUTURE SPECIALISTS OF ART SPECIALTIES IN THE COURSE OF FAMILIARITY WITH PARK STRUCTURES

У статті досліджено потенційні можливості задіяння паркових ансамблів Поділля в ролі об'єктів вивчення, баз пленерної практики, взірців проєктно-дизайнерської діяльності в ході опанування навичок побудови об'ємно-просторової композиції. Лаконічно описано структурні характеристики парків, визначено їх унікальність. З'ясовано, що в паркових структурах Поділля традиційно міститься атрибутика, притаманна паркам епохи романтизму, гармонійно поєднана з особливостями рельєфу в місцевих геокліматичних умовах. Унікальність полягає в підходах до планувальної діяльності у формуванні композиції парку. Ознайомлення із зазначеними композиційними побудовами сприятиме професійному зростанню майбутніх фахівців у галузі мистецтва.

Ключові слова: об'ємно-просторова композиція, регулярний парк, ландшафтний парк, пленерна практика, композиційний задум, планувальні рішення.

Summary. The article explores the potential possibilities of using Podillia

park ensembles as objects of study, bases of open-air practice, and examples of project-design activity in the course of mastering the skills of building a three-dimensional composition. The structural characteristics of the parks are succinctly described, and their uniqueness is defined. It has been found that the park structures of Podillia traditionally contain the attributes characteristic of the parks of the Romantic era, harmoniously combined with the features of the relief in local geoclimatic conditions. The uniqueness lies in the approaches to planning activities during the formation of the composition of the park. Acquaintance with the specified composite constructions will contribute to the professional growth of future specialists in the field of art.

Key words: volume-spatial composition, regular park, landscape park, open-air practice, compositional idea, planning decisions.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Пошуки нових підходів до вивчення об'ємно-просторової композиції тісно пов'язані з виявленням і популяризацією кращих взірців

художньо виражених об'ємних структур. Важливе місце в ієрархії натурних композицій належить парковим формаціям як утіленням синтезу мистецьких течій, природних складників, хисту творців і бачення спостерігача. Генеза паркових композицій тісно пов'язана з формуванням історичних, філософських, мистецьких, літературних, архітектурних, етнічних та ряду інших концептуальних течій у цивілізаційних процесах. Відтак студіювання ідейно-художньої та архітектурної концепції паркової природи дозволяє усвідомити стиль епохи, об'ємно-планувальні принципи і прийоми, краще зрозуміти виразні засоби і підходи до створення композиції. Як стверджує Д. Ліхачов, "Від живопису ландшафтне зодчество переймає зображальність з її законами перспективи, кольору, композиції, від декоративного мистецтва – закони імітації простору, від літератури – емоційно-асоціативний підхід, семантику; від садівництва – "будівельний матеріал" (рослини) як втілення образотворчості й корисності, засіб імітації природи. Водночас парк і сад – це також поезія, ім властиві символи та асоціації" (*Ліхачев, 1998*). Відповідно паркові "картини", що ви-

ражаються через динаміку, підпорядковані складним ритмічним закономірностям, зокрема, музиці (Лихачев, 1998). Можемо свідомо стверджувати про існування структур, відповідних філософсько-естетичному розумінню гармонії, у її полімистецькій інтерпретації, що співзвучно з твердженням Ю. Доброносової, де визначення гармонії "позначає злагожену єдність у розмаїтті, споріднену з поняттями пропорційності, міри, суголосності, консонансу. Опорняє установку віднайти ... високий рівень впорядкованості ... втілення краси, добра, блага, збігу естетичного й етичного" (Доброносова, 2016). Відтак стверджуємо необхідність теоретико-практичного вивчення паркових структур задля отримання високого рівня навичок побудови об'ємно-просторової композиції у майбутніх фахівців з мистецьких спеціальностей.

Аналіз досліджень і публікацій.

З'ясовано що теорію композиції досліджено рядом учених: В. Михайленко, М. Пічкур, М. Яковлев (Михайленко, 2004; Пічкур, 2021). Спроби концептуального аналізу паркових композицій розроблено у фундаментальних працях А. Вергунова, О. Липи, Д. Ліхачова (Вергунов, Горохов, 1987; Липа, 1960; Лихачев, 1998) та інших. Практичне вивчення паркових композицій ґрунтується на ряді наукових доробків дослідників подільських маєтків – Л. Казімірової, Д. Костюка, Д. Малакова, О. Пажимського, Б. Пажимського (Казімірова, 2006; Костюк, 2013; Малаков, 1993; Пажимський, Пажимський, 2006) та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення наукового здобутку попередників сприяє усвідомленню методів аналітичного підходу до подільської ландшафтної формації. Передусім, належить визначити дефініцію поняття композиції, що трактується як "будова, структура, розташування та взаємозв'язок складових частин мистецького твору. Його композицією називається така побудова, яка об'єднує всі його частини в єдине ціле" (Ожегов, Шведова, 1999). Підґрунтям композиційних побудов слугує естетизація форм, по-

в'язаних з історично обумовленими чинниками. На думку В. Михайленка і М. Яковлева, на різних етапах розвитку мистецтв становлення концептуальних розв'язків обумовлене наслідуванням одному з трьох основних напрямів – геометричному (де в основі естетичного сприйняття структури є геометричне пропорціонування площини чи об'єму); антропометричному (де обчислення утворюваних форм гуртуються на ідеальних людських пропорціях); музичному (за якого музична октава слугує основою естетизації форми) (Михайленко, 2004, с. 20). Основою формотворення вважалися прояви міфологічного світогляду, давніх космогонічних чи релігійних концепцій. Зсередини XVIII ст. дедалі сильніше відчувається прагнення до побудов на основі природних форм, де домінує криволінійність, неперервність форми (Пажимський, Пажимський, 2006). Водночас у композиціях проглядається історична наступність, дослідження якої через конвергентність підходу щодо класифікації з позиції усталеності поглядів без спроб глибинного аналізу, сукупності рушійних чинників, здатних вплинути на утворення та розвиток композиції, буде неповним. У ландшафтному мистецтві виникає своєрідний феномен, де композиційну побудову слід розглядати в контексті синтезу мистецтв, а отже, з огляду на соціально-політичні, економічні, мистецькі тенденції, особистісний вплив, виражений через сукупність смаків, поглядів, освіченості власників маєтків. Ідейно-художня концепція відображення стилю епохи, архітектурні об'ємно-планувальні принципи та прийоми, зображальність, емоційна наповненість рослинним матеріалом цілковито залежали від художників-садівників, безпосередніх творців паркових композицій (Халайцян, 2019, с. 157).

Розглядаючи ландшафтні композиційні структури як форму вираження синтезу природи та різних видів мистецтв, відзначимо унікальність паркових утворень як культурно-мистецького явища. Доповнюючи трактування А. Вайтхеда про красу як єдність гармонії і дисгармонії, де

принципи гармонії діють навіть там, де мистецтво кориться диктатові натхнення, можемо стверджувати, що зазначені принципи діють і там, де мистецтво кориться диктатові природи (Адорно, 2002). З огляду на локалізацію можливостей утілення теоретико-практичного використання ландшафтних утворень межами Поділля зупинимось на характеристичі композиційних вирішень подільських парків. Адже, на думку А. Вергунова, "природні умови та особливості історичного розвитку накладали, безумовно, певний відтінок і на зміст, і на форми композиційної організації садів і парків України", відтак подільських, що привело до появи "нового типу парку" (Вергунов, Горохов, 1987, с. 379).

Відзначимо концептуальну особливість маєткових ансамблів Поділля, що визначає їхню цінність як природи для опанування навичок побудови об'ємно-просторової композиції. Насамперед, цінним для здобувачів освіти художніх спеціальностей є ознайомлення з домінуючою естетикою природного ландшафту, де відповідно до традицій формування англійського парку мінімалізується вплив геометричних регулярних побудов. У ході пленерної практичної роботи з живопису виконавці набувають навичок утілення колористичної композиції, намагаючись досягнути художньої виразності твору. Існує три варіації ландшафтної композиції, визначені дослідниками, які можливо об'єднати під назвою "англійський парк": аркадійний (сентиментальний), романтичний і пейзажний (Кучерявий, 2005, с. 79). Перші дві структури утворюються з ряду пейзажних картин, наповнених художньою виразністю, настроєм та символікою, по суті, реалізованими в матеріалі пейзажними полотнами. Третя структура є демонстрацією картин живої природи, де поєднанням локальних композицій підкреслюються вигідні ракурси окремих утворень, що об'єднані в цілісному авторському задумі. Часто копіюючи, або діючи за аналогією з полотнами художників, ландшафтні архітектори розміщували в паркових композиціях низку конструктивних еле-

ментів героїчної, античної, аркадійно-пасторальної, орієнтальної, романоготичної, біографічно-сентиментальної спрямованості (*Казімірова, 2006*). Композиція ландшафтного парку характеризується єдністю з природним середовищем, розмиванням візуальних меж, побудовою зумисне бруталних, епічних, холодних або, навпаки, легких, дещо гротескних, теплих конструктивів, інтродукцією барвистих, з характерним габітусом, екзотичних рослинних форм, побудовою сюжетної лінії, де парк "читається" як художній твір, атрактивністю локальних вирішень, насиченням її емоційною чуттєвістю та втіленням за принципами пейзажного живопису (*Халайцян, 2017*). Відтак усвідомлення практикантами задумів творців парків дозволить надалі самостійно локалізувати ландшафтний сюжет, визначити композиційну ідею, відтворити колорит, передати просторове рішення в етюдній замальовці.

Змістовним прикладом побудови об'ємно-просторових композицій є паркові структури з фрагментами регулярної (геометричної) паркової формації. В окремих випадках спостерігаємо регулярне ("французьке") планування, де за основу взято поєднання головної осі, вісти та під'їзної алеї, зокрема у парках, розташованих у Печері, Тульчині Вінницької області, Ниркові (Червоноград) Тернопільської області, Глібові, Самчиках (офіцини), Слобідці-Шелихівській (маєток Вакарів), Удрівцях Хмельницької області (Пажимський Б., Пажимський О., 2006). Більшість подільських маєтків створені за планом "англійського" (ландшафтного) парку, що, на думку А. Вергунова та В. Горохова, утілювалося шляхом зміщення композиційних осей, де "парадний під'їзд не обов'язково суміщений з планувальною віссю ансамблю, алея підходить до палацу по діагоналі, або паралельно до головного фасаду, не показуючи головну перспективу відразу, ніби приховуючи її спочатку, демонструючи пізніше як несподіваний сюрприз" (*Вергунов, Горохов, 1987, с. 275*). Подібну структуру здобувачі освіти мають змогу спостерегти в Маліївецькому,

Михайлівському, Самчиківському, Скаржинецькому, Шарівському парках Хмельницької області. Зіставлення принципів розподілу масивів і простору, виділення композиційних центрів, супідрядність складників, ритму і динаміки розвитку паркового дійства у прямолінійній (регулярній) і криволінійній (ландшафтній) композиціях допомагає краще усвідомити принципи гармонійної побудови, навчитися застосовувати виражальні засоби композиції (*Костюк, 2013*).

Особливо цінною базою практики для майбутніх фахівців ландшафтного дизайну є парки, облаштовані згідно із своєрідним планувальним рішенням, притаманним Західно-Подільському регіону. У ході ознайомлення з парковими структурами в Баламутівці, Голозубинцях, Цівківцях Хмельницької області здобувачі освіти спостерігають розгортання композиції вздовж дороги навколо пагорба, увінчаного палацом, де у процесі поступового підйому відбувається круговий огляд і поступовий перехід від ознайомлення з крупноплановими композиційними побудовами до більш деталізованих локальних. Водночас відбувається зворотній процес відкриття оточуючих пейзажних перспектив, тим самим створюючи візуальне об'єднання довколишніх краєвидів з парковою композицією. Усередині структури можливе поєднання прямолінійних і дугоподібних планувальних ліній – алеї, зорієнтованих на вісь в'їзд – палац – віста, утворених для покрокового розкриття композиційного задуму. Незалежно від структури садиби, тенденційно-об'єднаним принципом формування подільських маєткових парків є візуальна прив'язка паркових насаджень до активного ландшафтного об'єкта з метою утворення контрастного дуалізму сприйняття композиції. Подібними структурними компонентами зазвичай виступають водойми, скелі, лісові масиви, архітектурні й інші рукотворні форми в межах садиби чи поблизу формації тощо. Мотиви інтродукції окремих складників до паркового ансамблю продиктовані як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками (*Халайцян, 2019*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Навчальні програми і комплекс заходів з підготовки майбутніх фахівців мистецьких дисциплін передбачають різноманітні підходи до забезпечення баз практичної діяльності. Географічне розташування Подільського регіону сприяло появі на його території значної кількості характерних паркових утворень. Їх структура ґрунтується на поєднанні унікальних рельєфних, геокліматичних, гідрологічних умов з творчістю талановитих ландшафтних архітекторів в історико-культурологічній канві зміни формацій в епоху романтизму. Вивчення умов створення романтичного парку потребує ґрунтовного ознайомлення з історичним культурним процесом, оскільки композиційне рішення ландшафтних структур епохи романтизму передбачає поєднання культурних і мистецьких надбань попередніх історичних епох. Відтак історія парку епохи романтизму є своєрідним, коротким викладом історії мистецтва.

Паркова структура побудована згідно із законами композиції, естетично привабливою, а відтак і зручною для опанування навичок вибору локального сюжету для етюдних замальовок у ході пленерної практики. Це значно полегшує сам процес вибору, тим самим сприяючи підвищенню рівня виконавської майстерності і якості робіт.

Паркова композиція доступна для ознайомлення з різних точок зору, з різної відстані. У різних природних умовах є найбільш динамічною, що передбачає вміння та навички довготривалого прогнозування розвитку композиції у її творця. Усвідомлення творчого задуму, відчуття дотичності до передбачення динаміки композиції закладають потужний творчий потенціал у майбутню професійну діяльність фахівця з дизайну.

Отже, вивчення паркових структур, безпосереднє ознайомлення з ними в ході практики, зображення, проектування - необхідні види діяльності для здобувачів освіти мистецького напрямку задля опанування вмінь і навичок зображальної діяльності, зокрема, побудови об'ємно-просторової композиції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Адорно, Е. (2002). Теорія естетики. Київ: Основи. 518 с.
- Вергунов, А. П., Горохов, В. А. (1987). Русские сады и парки. Москва: Наука, 416 с. Узято з http://landscape.totalarch.com/russian_gardens
- Доброносова, Ю. Д. (2016). Гармонія (в естетиці)// Велика українська енциклопедія. Узято з <https://vue.gov.ua/Гармонія>
- Казімірова, Л. П. (2006). Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва Хмельницької області. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В. С. 228 с.
- Костюк, Д. В. (2013). Архітектурно-мистецькі комплекси маєтків XVIII–XIX століть на території Хмельницької області (типологічні, конструктивні, стильові особливості). (Дис. ... канд. мистецтвознавства). Кам'янець-Подільський. 176 с.
- Кучерявий, В. П. (2005). Озеленення населених місць. Львів: Світ. 456 с.
- Липа, О. Л. (1960). Визначні парки, сади та парки України, їх охорона. Київ: Вид-во КДУ. 185 с.
- Лихачев, Д. С. (1998). Поэзия садов. Санкт-Петербург. 371 с. Узято з https://imwerden.de/pdf/likhachev_poeziya_sadov_1998__ocr.pdf
- Малаков, Д. (1993). Парки Діонісія МакКлера. *Старожитності*, 5–6, 14–18.
- Михайленко, В. Є., Яковлев, М. І. (2004). Основы композиции (геометричні аспекти художнього формотворення). Київ: Каравела. 304 с.
- Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. (1999). Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. Москва: Азбуковник. 944 с.
- Пажимський, Б., Пажимський, О. (2006). Маєтки (палацово-паркові ансамблі) Хмельниччини XVIII–XIX ст. Хмельницький-Київ. 156 с.
- Пічкур, М. О. (2021). Теорія і практика композиції. Харків: ПромАрт. 248 с.
- Халайцян, В. П. (2017). Ландшафтні композиції маєткових парків Поділля XVIII – поч. XX ст.: філософсько-світоглядний контекст фундації. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, 6, 15–23.
- Халайцян, В. П. (2019). Мистецтво паркобудування в культурному житті Поділля кінця XVIII - початку XX століття. (Дис. ... канд. мистецтвознавства). Хмельницький. 356 с.
- Przedziecki, A. (1841). Podole, Wolyn, Ukraina: Obraz miejsc i czasow. Wilno, T. 1 Uzyato z http://www.nibu.kiev.ua/elfond/podole_wolyn_ukraina/podole_wolyn_ukraina_vyp_1.pdf

REFERENCES

- Adorno, E. (2002). Teoriya estetyky. Kyiv: Osnovy. 518 s.
- Verhunov, A. P., Horokhov, V. A. (1987). Russkyye sady y parky. Moskva: Nauka. 416 s. Uzyato z http://landscape.totalarch.com/russian_gardens
- Dobronosova, YU. D. (2016). Harmoniya (v estetytsi). Velyka ukrayinska entsyklopediya. Uzyato z <https://vue.gov.ua/Harmoniya>
- Kazimirova, L. P. (2006). Parky – pamyatky sadovo-parkovoho mystetstva Khmelnytskoyi oblasti. Kamyanets-Podilsky: PP Moshynskyy V. S. 228 s.
- Kostyuk, D. V. (2013). Arkhitekturno-mystetski komplekxy mayetkiv XVIII–XIX stolitna terytoriyi Khmelnytskoyi oblasti (typolohichni, konstruktyvni, styloviyosoblyvosti). (Dys. ... kand. mystetstvosnavstva). Kamyanets-Podilsky, 176 s.
- Kucheryavy, V. P. (2005) Ozelenennya naselenykh mist. Lviv: Svit. 456 s.
- Lyba, O. L. (1960). Vyznachni parky sady ta parky Ukrayiny ta yikh okhrona. Kyiv: Vyd-vo KDU. 185 s.
- Lykhachev, D. S. (1998). Poeziya sadov. Uzyato z https://imwerden.de/pdf/likhachev_poeziya_sadov_1998__ocr.pdf
- Malakov, D. (1993). Parky Dionisiya MakKlera. *Starozhytnosti*, 5–6, 14–18.
- Mykhaylenko, V. YE., Yakovlev, M. I. (2004). Osnovy kompozytsiyi (heometrychni aspekty khudozhnoho formotvorennya). Kyiv: Karavela, 304 s.
- Pazhymysky, B., Pazhymysky, O. (2006). Mayetky (palatovo-parkovi ansambli). Khmelnytskyy-Kyyiv. 156 s.
- Ozhegov, S. I., Shvedova, N. YU. (1999). Tlumachnyy slovnyk rosiyskoyi movy: 80 000 sliv i frazeolohizmiv. Moskva: Azbukovnyk. 944 s.
- Pichkur, M. O. (2021). Teoriya i praktyka kompozytsiyi. Kharkiv: PromArt. 248 s.
- Khalaytsan, V. P. (2017). Landshaftni kompozytsiyi mayetkovykh parkiv Podillya XVIII–poch. XX st.: filosofsko – svitohlyadnyy kontekst fundatsiyi. *Visnyk Kharkivskoyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv*, 6, 15–23.
- Khalaytsan, V. P. (2019). Mystetstvo parkobuduvannya v kulturnomu zhytti Podillya kintsya XVIII – pochatku XX stolittya. (Dys. ... kand. mystetstvosnavstva). Khmelnytskyy. 356 s.
- Przedziecki, A. (1841). Podole, Wolyn, Ukraina: Obraz miejsc i czasow. Wilno, T. 1. Uzyato z http://www.nibu.kiev.ua/elfond/podole_wolyn_ukraina/podole_wolyn_ukraina_vyp_1.pdf (ostannye zvernennya: 05.02.2019).

Стаття надійшла 23.02.2022 р.